

lijke omgeving. En of dat nu Walcheren of Drenthe was, dat heeft waarschijnlijk wel verschil gemaakt.

Ulbe Bosma

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

H. Brand, J. Benders en R. Nip (red.), *Stedelijk verleden in veelvoud. Opstellen over laatmiddeleeuwse stadsgeschiedenis in de Nederlanden* (Hilversum: Verloren, 2011) 262 p. ISBN 978 90 8704 235 6.

Net als het boek is de recensie ervan veelzijdig. Zoals de titel van dit huldeboek voor Dick de Boer immers aangeeft, bevat het bovenal een heel verscheiden selectie aan opstellen over de geschiedenis van de stad in de laatmiddeleeuwse Nederlanden. De uitgevers geven het zelf aan (p. 11): deze veelzijdigheid is een afspiegeling van de zogenaamde ‘caleidoscopische belangstelling’ van Dick de Boer. Aangezien het interesseveld van de Groningse hoogleraar gedurende zijn carrière heel breed is gebleven, werd dit boek een rijk allegaartje van bijdragen over de sociale, economische, culturele en politieke stadsgeschiedenis; met bovendien enkele opstellen uit andere disciplines (zoals de archeologie). Bijgevolg vindt de weetgierige stadshistoricus er zowel interessante bijdragen over de stadsrekeningen van Culemborg (Remi van Schaik) en de stadsridders van het Italiaanse Toddi (Peter Hoppenbrouwers), als over het gebruik van chirografen in Ieper en Douai (Marc Boone) en liturgische herdenkingspraktijken in Groningen (Renée Nip). Kortom, hoewel de kwaliteit van de meeste bijdragen erg hoog is, is het voor een recensent moeilijk om een degelijke (lees: coherente) recensie te schrijven over deze bundel – eigenlijk slaat de geïnteresseerde er best de inhoudstafel van dit boek op na.

Als ik, zoals de redacteurs van het werk in hun inleiding, dan toch een rode draad in dit ‘caleidoscopisch’ *liber amicorum et collegiarum* wil ontwaren, dan is dat vanzelfsprekend enerzijds de persoonlijke en collegiale band van de auteurs met Dick de Boer (het betreft namelijk promovendi, co-auteurs, collega’s en vrienden van de jonge emeritus), maar anderzijds ook de focus van het boek: de stad als sturende entiteit. Daarmee doel ik op de motorfunctie die de stad in de geschiedenis van de Nederlanden heeft gespeeld en bijgevolg in de geschiedschrijving toebedeeld krijgt (dat geldt overigens zowel voor de publicaties van Dick de Boer als voor de opstellen in zijn feestbundel). In de tekst van Wim Blockmans bijvoorbeeld lezen we hoe zeehavens een drijvende kracht zijn geweest voor de ontwikkeling van economisch welvarende regio’s in het laatmiddeleeuwse Europa, terwijl de stimulerende stedelijke contacten van intellectuelen uit Deventer bepalend blijken geweest te zijn voor culturele ontwikkelingen in het gedachtegoed van de Moderne Devotie (Catrien Santing). Uiteraard kan ander onderzoek aantonen dat economische ontwikkelingen op het platteland en contacten buiten de stad eveneens een toonaangevende rol hebben gespeeld in deze historische evoluties, maar het kan dit boek en hun auteurs uiteraard niet verweten worden dat ze geen exhaustieve blik op de door hen aangesneden thema’s hebben geschreven.

Wel worstelt de bundel met de opmerking van de drie redacteurs (op p. 11) dat elke stad een specifieke eigenheid heeft, en – in de woorden van Dick de Boer – een ommuurde ‘body politic’ is (d.i. een onmiskenbare en organiek gegroeide uniciteit met eigen politieke en sociale structuren). Dat klopt enerzijds, want elke stad heeft

een afzonderlijke socio-politieke geschiedenis (zoals de studies van de brouwindustrie van Zutphen door Jeroen Benders en van de Groningse fiscaliteit door Jan van den Broek getuigen), maar anderzijds toont een aantal essays ook aan dat er heel wat (stads)grensoverschrijdende patronen in de geschiedenis van de Nederlanden herkenbaar zijn. Daarvan is natuurlijk elke historicus zich bewust, en Dick de Boer in het bijzonder, maar het is jammer dat niet wat meer essays over comparatief stads-onderzoek in deze bundel zijn opgenomen. Want de essays van Wim Blockmans, van Rudolf Bosch over Gelderse stadsfinanciën en Roos Van Oosten over een vergelijkend archeologisch onderzoek naar beerputten in verschillende steden tonen aan dat vergelijkend onderzoek een opmerkelijke meerwaarde biedt in de historische discipline. Toch biedt het boek een heel rijk en betrouwbaar palet aan opstellen over het stedelijke verleden van de Nederlanden, en zal het bijgevolg nog vaak 'in veelvoud' geconsulteerd worden door onderzoekers die zich in het bonte interesseveld van Dick de Boer wagen.

Jelle Haemers
K.U. Leuven

Boudien de Vries, *Een stad vol lezers. Leescultuur in Haarlem 1850-1920*
 (Nijmegen: Vantilt, 2011) 512 p. ISBN 978 94 6004 065 8.

'Stationsbieb van Haarlem is helemaal hip' kopte *NRC Handelsblad* op 13 augustus 2011.

Tussen perron drie en zes kunnen reizigers voortaan boeken lenen, voordat ze de trein instappen. Ze kunnen alleen kiezen uit de populairste en nieuwste boeken: geen Willem Frederik Hermans of Harry Mulisch, wel Kluun, Simone van der Vlugt en Nicci French. Als het een succes wordt, zullen er in het hele land stationsbibliotheken komen.

Haarlem als proeftuin voor de rest van lezend Nederland: het zal Boudien de Vries als muziek in de oren hebben geklonken. In haar studie, *Een stad vol lezers. Leescultuur in Haarlem 1850-1920*, onderzoekt zij het lees- en leengedrag van de Haarlemse bevolking in de tweede helft van de negentiende eeuw. Met behulp van boedelinventarissen, bibliotheekcatalogi, gegevens van leners, verenigingsnotulen en bevolkingsregisters geeft De Vries een zeer gedetailleerd beeld van de leesgewoontes van de Haarlemmers: wat hadden ze in de kast staan? Welke boeken leenden ze, wanneer, waar en tegen welke prijs? De bevindingen zijn uitgesplitst naar alle denkbare variabelen, zoals leeftijd, religie, beroepsgroep en sekse. Het boek is echter veel meer dan een casus van één specifieke leescultuur van één stad. Doorlopend worden de Haarlemse gegevens aangevuld en vergeleken met die uit andere steden. Zo ontstaat een rijk overzicht van een tot dusver onderbelichte periode uit de Nederlandse geschiedenis van het lezen.

Een van de belangrijkste verdiensten van De Vries is dat zij het concept van een achttiende-eeuwse leesrevolutie, zoals dat geïntroduceerd is door de Duitse historicus Rolf Engelsing, problematiseert. Er zijn minstens zo veel redenen om van een leesrevolutie tussen 1850 en 1920 te spreken, omdat het lezen toen pas wezenlijk democratiseerde. Er kwamen veel nieuwe boekenbezitters en lezers bij. Het boek werd een steeds toegankelijker medium, dat niet langer alleen voor de elite maar voor bredere groepen in de samenleving beschikbaar werd. De oorzaken voor deze veranderingen, zo laat De Vries overtuigend zien, lagen in een samenspel van demografische